

**موقعیت تجار و صاحبان صنایع در ایران عصر پهلوی
زندگی و کارنامه حاج محمدتقی برخوردار**

علی اصغر سعیدی

فریدون شیرین کام

فهرست

۱۳	پیشگفتار.....
۲۱	مقدمه.....
۲۹	فصل اول: خاستگاه جغرافیایی و موقعیت تجار.....
۲۹	خاستگاه جغرافیایی.....
۳۲	بازرگانان یزد و کرمان.....
۳۷	وضعیت اجتماعی یزد.....
۴۵	فصل دوم: نظام خاندانی و خاندان برخوردار.....
۵۶	نظام‌های خویشاوندی در مناطق یزد و کرمان.....
۵۸	خاندان مرشد.....
۶۲	خاندان آگاه.....
۷۵	فصل سوم: خاندان برخوردار.....
۷۶	حاج محمدحسین برخوردار (۱۳۴۰-۱۲۷۴).....
۷۷	سبک کار و زندگی.....
۸۲	مبادله خارجی.....
۸۶	مبادلات داخلی.....
۹۷	زمین‌داری.....
۹۹	نظام اعتباری.....
۱۰۰	درخواست اعتبار توسط حاج محمدحسین برخوردار.....
۱۰۱	درآمد و مالیات حاج محمدحسین برخوردار.....
۱۰۲	سهام‌داری شرکت‌ها.....
۱۰۳	شرکت‌های بازرگانی.....
۱۰۷	میراث حاج محمدحسین برخوردار.....
۱۱۷	فصل چهارم: زندگی و کارنامه حاج محمدتقی برخوردار.....
۱۴۱	گزارشات تجاری (سال‌های ۱۳۲۴ - ۱۳۳۶).....
۱۴۳	گزارش‌های سال ۱۳۲۴.....
۱۴۶	گزارش‌های سال ۱۳۲۷.....

۱۵۲	گزارش ۲۷ اسفند سال ۱۳۲۹
۱۶۶	گزارش های سال ۱۳۳۳
۱۶۹	گزارش های سال ۱۳۳۶
۱۷۷	فصل پنجم: کارنامه صنعتی حاج محمدتقی برخوردار
۱۸۲	شرکت ری اوواک (قوه پارس)
۱۸۴	ظرفیت تولید
۱۸۵	ورود به بورس
۱۸۶	کارکنان شرکت
۱۸۷	سرمایه شرکت
۱۸۷	سود و زیان
۱۸۸	سهام
۱۸۹	مدیران شرکت
۱۹۰	مواد اولیه
۱۹۱	شرکت پارس الکتریک
۱۹۶	پارس الکتریک
۱۹۸	سرمایه پارس الکتریک
۲۰۰	تولید
۲۰۳	کارکنان
۲۰۳	خرید و فروش سهام
۲۰۴	سود و زیان
۲۰۵	دارائی شرکت
۲۰۵	مدیریت شرکت
۲۰۶	شرکت پارس توشیبا (پارس خزر)
۲۰۸	تحول سرمایه
۲۰۹	مدیریت شرکت
۲۱۱	پرسنل
۲۱۱	بازاریابی در خارج از کشور
۲۱۲	تولیدات شرکت صنعتی پارس توشیبا
۲۱۵	افتتاح کارگاهها
۲۱۶	گسترش خطوط تولید در اواخر سال ۱۳۵۶

۲۵۳	شرکت کمپرسورسازی ایران
۲۵۵	شرکت سهامی لامیران
۲۵۵	نتیجه‌گیری
۲۶۰	اعتبارات
۲۶۱	سرمایه گذاری در بانک ها
۲۶۳	اعتبارات در خاندان برخوردار
۲۶۴	تسهیلات دریافتی توسط شرکت‌های صنعتی
۲۷۹	فصل ششم: حاج برخوردار و ظهور سبک زندگی مدرن در دهه ۱۳۴۰
۲۸۰	ظهور سبک زندگی مدرن
۲۹۱	فصل هفتم: شیوه مدیریتی برخوردار
۲۹۸	شیوه مدیریتی حاج محمدتقی برخوردار
۳۱۳	استفاده از مشاوران و متخصصان خارجی
۳۱۴	آموزش و اعطای بورس تحصیلی توسط بنگاه‌های خصوصی
۳۲۱	فصل هشتم: مسئولیت‌های اجتماعی خاندان برخوردار
۳۳۲	مسجد برخوردار در یزد
۳۴۳	فصل نهم: پایان کار یک کارآفرین
۳۶۱	ویژگی‌ها و عوامل موفقیت: میراث حاج محمدتقی برخوردار
۳۷۹	گاه‌شمار خاندان برخوردار
۳۸۵	پیوست ها
۳۸۵	پیوست اول
۳۸۷	پیوست دوم
۳۹۹	منابع و مأخذ
۳۹۹	منابع فارسی
۴۰۱	منابع انگلیسی
۴۰۳	نمایه

فصل اول: خاستگاه جغرافیایی و موقعیت تجار

خاستگاه جغرافیایی

ساکنان یزد، هم به لحاظ ذاتی و هم اکتسابی، بازرگانان تیزهوش، زیرک و افراد قابل اعتمادی هستند.^۱ یزد قرن‌ها به عنوان یک مرکز تجاری شناخته شده بود. این مساله مورد اشاره مارکوپولو نیز قرار گرفته است. او به تجارت مصنوعات و حمل و نقل یزد اشاره کرده و بسیاری از جهانگردان اروپایی از روحیه تجاری ساکنان این شهر صحبت به میان آورده‌اند. سه نسل خاندان برخوردار در این منطقه به فعالیت تجاری^۲ مشغول بودند و این خاستگاه جغرافیایی، تأثیر خود را بر کار و زندگی آنها به‌جا نهاده بود.

شهر یزد در کنار کویر نمک در بخش مرکزی فلات ایران قرار دارد. در بهار و تابستان از سمت شمال و مشرق بادهای سخت می‌وزد و چنان طوفانی از شن به همراه می‌آورد که هوا مثل شب تاریک می‌شود و گرمای خشک‌کننده همه چیز را در خود می‌سوزاند. دشت‌های اطراف بایر است و هیچ‌گاه سایه درختان وجود ندارد و کشاورزان ناچار هستند برای تأمین آب زمین‌های زیر کشت خود، از چاه‌های ژرف استفاده نمایند. شهری که از جهت شرایط طبیعی مساعد برای پیشرفت نبود با این وجود در تاریخ هزار سال پیش، در دو دوره سلسله کاکویه در سال ۴۴۳ ه. ق و سلسله آل مظفر یزد ۷۶۰-۷۱۳ ه. ق از توسعه قابل توجهی برخوردار بود.^۳

خاندان برخوردار از اوایل عصر ناصرالدین شاه در سال ۱۲۳۰ شمسی در منطقه فعالیت اقتصادی داشت. حاج محمدحسین برخوردار بزرگ این خاندان

از سال ۱۲۹۰ شمسی درگیر تجارت بود. در همین زمان اقلیت با نفوذ زرتشتی و یهودی در آنجا فعالیت داشتند. جمعیت منطقه یزد در سال ۱۳۰۹ به ۸۰ هزار نفر می‌رسید.^۴

یزد از گذشته‌های دور، از مراکز عمده تجاری ایران بود. تجار برای واردات و صادرات کالاها می‌بایست فاصله هزار کیلومتری از بندرعباس تا یزد را به‌وسیله قاطر و شتر طی کرده و از آنجا کالاها را به اصفهان، یا تهران حمل نمایند.^۵ علل افول صنایع سنتی و پیشه‌وری منطقه یزد به عوامل متعدد داخلی و خارجی برمی‌گشت. تغییر موقعیت اقتصادی یزد از اواسط قرن نوزده میلادی معلول جایگاه اقتصادی و اجتماعی و تحولات بین‌المللی آن دوره است. افتتاح جاده باطوم و احداث راه آهن عشق‌آباد به دست روس‌ها، گشایش جاده تجاری کویت - نوشکی توسط انگلیس‌ها و برقراری تعرفه‌های پیچیده گمرکی باعث گردید که کالاها، مستقیم‌تر وارد روسیه شوند و کاروان‌های تجاری چای و قماش را از طریق کویت به خراسان و سیستان می‌بردند.^۶

وضعیت تجارت و صنایع دستی در این منطقه از پایان قرن نوزدهم رو به وخامت گذاشت. ورشکستگی صنایع دستی ایران را، بسیاری از مفسران خارجی و خارجیان مقیم ایران مشاهده و به آن اشاره کرده‌اند. به‌طور مثال یاکوب پولاک، پزشک اتریشی ناصرالدین شاه که مدت زیادی در ایران اقامت داشت، درباره وضعیت صنایع دستی در نیمه دوم قرن نوزده می‌گوید: "در برابر رقابت روز افزون در اروپا، تولید بسیاری از کالاها دیگر با صرفه نیست. افزون بر آن، جنگ‌های داخلی طولانی به‌ویژه به مراکز صنعتی - اصفهان، یزد، کرمان به شدت لطمه زده است. کارگران حرفه‌ای، کار خود را از دست داده‌اند، زیرا در هیچ‌جا، به اندازه ایران، صنایع خاص به شهرهای جداگانه وابسته نیست. اگرچه صنعت قالی به سبب تقاضای روزافزون اروپا، از فرآیند زوال مستثنی شد."^۷

گزارش‌های هیئت بازرگانی انگلیس در آغاز قرن بیستم از جنوب، حاکی از

آن است که "مناطق بزرگی از یزد از جمعیت خالی شده و رو به ویرانی بوده است. در طول بازارهای تیمچه، فروشگاه‌ها خالی است و نشانه‌های نابودی در هر گوشه‌ای دیده می‌شود" تجارت فرش در سال ۱۲۸۳ شمسی به سبب افزایش تولید و توأم شدن با کار ناصحیح غیر فعال بود و عمده فروشی آن با شکست مواجه شد.^۸

فقدان توسعه دانش، عدم گسترش نتایج انقلاب صنعتی به ایران و عدم کاربرد فنون در کسب و کار، در تشدید تضعیف اقتصادی کل کشور و حذف صنایع دستی موثر بود.^۹ بخشی از تحولات مثل: ۱- پیدایش ماشین و ابزار جدید و در نتیجه افزایش سرعت تولید و کار از طرفی، و بالارفتن درآمد از طرف دیگر باعث شد تولیدات دستی که پرهزینه بوده و از بهره‌وری کمتری نیز برخوردار بودند، دیگر مقرون به صرفه نباشند. ۲- قیمت ارزان‌تر کالاهای خارجی در مقایسه با تولیدات داخلی باعث نابودی یا تضعیف صنایع صباغ، پارچه‌بافی، جوراب‌بافی، و... گردید. ۳- اختراع برق، و نیز ورود ماشین و فناوری جدید که اختراع یخچال و اتومبیل و... را در پی داشت باعث تضعیف صنایع یخ‌سازی، کوزه‌گری، سراجی‌ها و پالاندوزها شد.^{۱۰}

در چنین شرایطی، نسل اول و دوم خاندان برخوردار زمانی در یزد فعالیت می‌نمود که هنوز قریب ۳۰ سال (منتهی به شهریور ۱۳۲۰) راه ارتباط تجاری ایران با هندوستان از طریق یزد فعال بود و بخش قابل توجهی از تجارت خارجی ایران از این منطقه عبور می‌کرد. تضعیف صنایع سنتی تاثیر خود را بر کالای مبادلاتی این تجار برجا گذاشت و عمده کالاهای صادراتی به محصولات زراعی و دامی محدود شد. فعالیت اقتصادی حاج محمدحسین برخوردار در کنار گروه‌هایی از تجار بسط و گسترش یافت که شناخت زمان و الگوی کسب و کار آنها، درک درستی از فعالیت خاندان برخوردار را فراهم می‌نماید.